

Muži doma chyběli

17.12.2016 Lidové noviny str. 33 Relax/Rozhovor

BARBORA POSTRÁNECKÁ Univerzita Pardubice

Za první světové války pletly děti ve škole ponožky pro vojáky, sbíraly bylinky, z nichž si pak muži na frontě vařili čaj, a Vánoce slavily bez táty a bez cukroví. „Děti se musely zapojit do shánění základních životních potřeb. Stály ve frontách na jídlo, jezdily pro potraviny na vesnici, kradly uhlí,“ říká historička Milena Lenderová.

Ačkoli se válečné operace našeho území bezprostředně nedotkly, obyvatelé, včetně dětí, se museli vyrovnat s odchodem mužů (a otců) na frontu, materiálním nedostatkem, strachem i citovým strádáním. Řadu aspektů válečného dětství mezi lety 1914 až 1818 mapuje kniha *Vše pro dítě!*. Napsal ji autorský tým **Univerzity Pardubice** ve složení Milena Lenderová, Martina Halířová a Tomáš Jiránek. Kniha letos získala cenu Magnesia Litera za literaturu faktu.

LN Dokázala byste popsat, jak lidé za války prožívali Vánoce?

Tyto informace čerpám hlavně z ženských časopisů. Když přišel advent, začaly se v nich objevovat články o dárcích. Vánoce 1914 nebyly ještě nijak zasaženy nedostatkem. Tehdy, i dříve, se hodně vyráběly rukodělné dárky – čepice, šály, noční kabátky, svetry se naopak tehdy ještě moc nenosily. Také tam najdeme pletené punčochy, trepky, přehozy, polštáře, věci na miminka. Na začátku války se ještě používaly kvalitní materiály, žádné párání starých punčoch a přešívání, jak tomu bylo později. Pletlo se z vlny, příze, jsou tam věci z hedvábí.

LN Víte, co se jedlo na Štědrý den?

Před první světovou válkou nebyla štědrovečerní večeře tak ustálená jako dnes. Spíše než smažený kapr se jedl kapr na černo nebo štika namodro, houbová polévka. V 19. století se na zámožných stolech objevovaly během Vánoc ústřice, ty za války ze štědrovečerních stolů zmizely.

LN Jak se pak Vánoce měnily v dalších válečných letech, když se lidé museli stále více uskromňovat?

Už i v módních žurnálech přibývaly tipy, jak zhotovit pracovní oděv. Možná si lidé zapálili svíčky, ustrojil se stromeček, ale co bylo pod ním? Změnilo se i cukroví. Z receptů mizí cukr, místo něho se dává med a pak se taky na oslazení vařil sirob z cukrové řepy. I vajíčky se šetřilo. Dokud byly brambory, vejce se nahradila strouhaným bramborem, máslo zase umělým tukem. Pšeničná mouka už pak také skoro nebyla, kukuřičná mouka zase nic neudrží pohromadě, tak se nakonec upekli na Vánoce třeba perník.

LV průběhu 19. století děti získaly řadu benefitů, jako bylo zavedení povinné školní docházky, relativní dostupnost lékařské péče, zákaz či omezení dětské práce. Pak ale přišlo 20. století. Pomohlo něco z výtobytků 19. století dětem přečkat první světovou válku lépe?

Já bych řekla, že ne. Benefitem 19. století bylo vytvoření husté sítě školních zařízení. To bylo zejména ve městech zpochybně tím, že hned, jakmile válka začala, se ze škol staly ubytovny mobilizovaných vojáků. Když pak válka začala, městské školy sloužily jako lazarety. Na venkově se to dělo v menší míře.

LN Ve městech se školy za války zavřely úplně?

Ne, učilo se ale jen v některých. Ty, které zůstaly v provozu, musely zavést střídavé vyučování, aby tam mohly docházet i děti ze škol, z nichž se staly nemocnice. Na prahu první světové války byl na našem území dostatek učitelů, řada z nich ale narukovala. Nahradili je učitelky a penzionovaní učitelé, nakonec začali učit lidé, kteří neměli potřebnou kvalifikaci. Doma i ve škole dětem chyběl mužský vzor: otec byl na frontě, učitel také a ideální žena byla spíše submisivní. Autoritu nebo v nutném případě trestající paži představoval otec či učitel. Do módy přišlo označení „zpuštělá mládež“ – děti rostoucí bez mužské autority.

LN Jak ještě válka změnila již zaběhnutý školní řád?

Byla zpochybněna nezbytnost řádné školní docházky, děti semusely zapojit do shánění základních životních potřeb. Stály ve frontách na jídlo, jezdily pro potraviny na vesnici, kradly uhlí. Počet

zameškaných hodin rostl. Od roku 1916, kdy se přešlo na přidělový systém, začaly ve škole chybět nejen učebnice, ale i papír, sešity, úklidové prostředky. A především uhlí, což vedlo k dalšímu omezení vyučování. V roce 1918 se už učilo dost sporadicky.

LN Když děti jezdily na vesnici pro jídlo nebo sháněly uhlí, tak to, předpokládám, nebylo nijak organizované?

Výpravy za jídlem organizovala matka, krádeže uhlí zpravidla nikoli. Organizovanou práci měl stát hlavně pro učitele. Uhledně psali, vyznali se v účetnictví, proto se museli zúčastnit práce v nejrůznějších soupisových komisích. LN I děti se ale musely ve škole zapojit do práce a podporovat vojáky na frontě.

Ano, holčičky například štrikovaly ve škole nátepníky, rukavice, ponožky pro vojáky. Děti vyráběly cupaninu. Ve škole se konaly sbírkové akce, sbíralo se úplně všechno od žaludů až po peníze. To pak děti doma loudily, aby do školy mohly něco přinést. Z domácností tak mizely hmoždíře, měděné misky a podobně.

LN Ve vaší knize píšete, že školáci sbírali listy ostružin, které se posílaly na frontu, aby si z nich vojáci mohli vařit čaj.

Ano, čaj se přestal za války dovážet. Před první válkou se – s výjimkou dobročinných akcí – ve školách nic nesbíralo.

LN Za socialismu se také sbíralo, má to nějakou souvislost?

Určitě. Jakmile stát něco nezvládá, zapojí žáky, učitele a vůbec osoby z terciární sféry. Rozhodně netvrdím, že by děti vůbec neměly pracovat. Je ale něco jiného, když děti nosí do školy starý papír, sbírají žaludy pro lesní zvěř. Za války ale nešlo o činnost, která by vhodně doplňovala výuku. Naopak ji ničila.

LN Najdeme ještě nějaké podobnosti první světové války s druhou světovou válkou nebo s následným reálným socialismem?

Za první světové války se z relativně demokratického občanského rakouského státu stal stát totalitní a vznikly určité mechanismy, které lze označit za totalitní. Ožily za německé okupace i reálného socialismu. Od roku 1914 vznikl „ideologický dualismus“: něco jiného se říkalo doma, a něco jiného ve škole. To, co se říkalo doma, se nesmělo říkat ve škole. Teď jsme svědky vcelku zajímavé rehabilitace Františka Josefa I., ale za první světové války si mocnáře už nikdo nevážil. Mám doma deník po svojí praradě, která pocházela z učitelské rodiny a deník si psala, když jí bylo patnáct, šestnáct. Doma se sprostě nemluvalo, tak když chtěla mocnáře znechtít, tak ho nazvala „naším starým dědkem pitomým“. V jiném prostředí se mu říkalo i hůř.

LN Existovala ve škole za první světové války propaganda?

Ano, dětem se vštěpovalo, že bojujeme s německou říší, že to jsou naši přátelé. Přitom v českém prostředí byli za odvěké přátele považováni Slované, Srbové, Rusové, v intelektuálním prostředí Francouzi. A teď se tyto národy staly nepřátelskými mocnostmi. Co doma jistě přišlo na přetřes, byly i čistky ve školních knihovnách. Vyřazovala se závadná literatura, ruská, francouzská, z Čechů Masaryk, Machar, pak i Jirásek.

LN Jak byla propaganda řízena? Ve škole byla řízena Zemskou školní radou, která posílala do škol oběžníky. Několik z nich instruovalo učitele, jak mají dětem vysvětlit, proč mají hlad. Hlad byl bojovým hrdinstvím: když se mají obětovat otcově na frontách, kde hladoví a umírají, nechť se děti obětují tak, že se dosyta nenajedí. V roce 1917 už to bylo hodně špatné – vařilo se z hovězí krve, pro kterou děti chodily na jatka, z kukuřičné či ječné mouky, z lebedy. A školní oběžníky děti nabádaly, aby nebyly mlsné, nevybíraly si v jídle, nepřejídaly se! To bylo absurdní a dospělí to tak chápali. Hladovění se navíc v tu dobu už netýkalo jen rodin nezamožných, hlad postihl i střední vrstvy, které byly z dřívějšíka zvyklé na určitou kulturu stolování, přemýšlely o tom, co jedly.

LN Co se pro děti ještě změnilo?

Zajímavý byl návrat ke kojení. Koncem 19. století se objevila kvalitní kojenecká náhradní výživa, která se poměrně rychle rozšířila. Během války ale zmizela, zmizelo i kravské mléko. Návrat ke kojení vlastní matkou byl asi jediným pozitivním přínosem války.

LN V knize máte kapitulu o uprchlících. Vidíte tam nějaké podobnosti s dnešní dobou?

Myslím, že se to nedá úplně srovnávat s dnešní uprchlickou vlnou. Tenkrát sem utíkali lidé, kteří patřili k rakouské monarchii, vyznávali stejnou kulturu, platily u nich stejné zákony jako v českých zemích.

Vlídne byli přijímáni polští katolíci, Italové a Slovinci, tedy křesťané. Respektovali zákony, snažili se přizpůsobit. Italové třeba měli problém s českou kuchyní a Čechy zas odrazovaly jejich stravovací návyky – pojídat šneky nebo kukuřičnou mouku, podle dobového názoru dobrou pro domácí zvířectvo. Uznání naopak budila zbožnost italských uprchlíků. Domácí obyvatelstvo většinou respektovalo křesťanskou povinnost pomáhat bližnímu v nouzi. Katolické prostředí ale nebylo pokaždé tolerantní k haličským Židům. Na Příbramsku například kolovaly pověsti o rituálních vraždách či o únosech křesťanských dětí Židy. Pak se ale ukázalo, že je to nesmysl. LN Nebylo tedy nutné vychovávat ve škole žáky k toleranci?

Oběžníky Zemské školní rady poskytovaly metodický návod jak postupovat. Školákům se vysvětlovalo, že jsou jejich kamarádi v obtížné situaci, že je jejich povinností jim pomoci. Myslím, že každé české dítě přišlo za války do styku s nějakým malým uprchlíkem.

LNKdyž jste psala knihu o válečném dětství, jak moc těžké pro vás bylo najít zdroje?

Bylo to docela těžké. Ráda pracuji s prameny osobní povahy. Nechtěla jsem ale mužské deníky či dopisy z fronty, chtěla jsem dětské deníky a těch je jen pár. Myslím, že spolu s kolegy jsme našli skutečně zajímavé prameny.

LN Je něco, co vás při psaní hodně překvapilo, u čeho jste si říkala: Jak je to možné?

Říkali jsme si, jak je možné, že vzdělanostní úroveň české prvorepublikové společnosti zůstala relativně dobrá, ačkoli děti narozené 1900 až 1912 neabsolvovaly nerušenou školní docházku? Zůstali jsme jedním z nejgramotnějších národů, byli jsme na tom lépe než například Francie, Itálie. Faktem je, že už v té době byla zavedena osmiletá školní docházka, takže každé dítě první světová válka zasáhla, co se týče **vzdělání**, jen částečně. A snad to bylo i proto, že v českých školách se učitelé snažili učit, co to šlo. Jejich němečtí kolegové se snažili více vyhovět požadavkům úřadů s nadějí, že po válce dětem vše vynahradí.

Holčičky štrikovaly ve škole nátepníky, rukavice, ponožky pro vojáky. Děti vyráběly cupaninu. Ve škole se konaly nejrůznější sbírkové akce, sbíralo se úplně všechno od žaludů až po peníze.

Milena Lenderová Historička, **univerzitní profesorka**, původně středoškolská učitelka a archivářka se narodila v roce 1947. V současné době působí na **Filozofické fakultě Univerzity Pardubice**. Zabývá se dějinami každodennosti 19. století. Je autorkou či spoluautorkou řady knih jako například Tragický bál, Život a smrt Pavlína ze Schwarzenbergu, K hříchu i modlitbě, Žena v minulém století.

Dětem chyběl doma i ve škole mužský vzor: otec i učitel, kteří představovali autoritu či trestající paži, byli na frontě, ideální žena byla spíše submisivní. Do módy přišlo označení „zpustlá mládež“.

Foto popis| Historička Milena Lenderová získala spolu s kolegy z **Univerzity Pardubice** za knihu Vše pro dítě!, která mapuje dětství za první světové války, cenu Magnesia Litera

Foto autor| FOTO MAFRA – PETR TOPIČ

O autoroví| BARBORA POSTRÁNECKÁ, spolupracovnice LN